

Oměj tuhý moravský, zajímavý západokarpatský endemit

Josef Janeček

Návštěvníci Beskyd se mohou v období léta setkat se zajímavou, statnou, modře kvetoucí rostlinou, omějem tuhým moravským, a to zejména podél turistických chodníků, potoků a pramenišť. Oměj tuhý moravský (*Aconitum firmum* subsp. *moravicum* Skalický) je západokarpatským endemitem s centrem výskytu v České republice

v oblasti Moravskoslezských Beskyd a byl popsán teprve v roce 1982 (Skalický 1982). Vzhledem ke svému omezenému areálu je řazen mezi ohrožené druhy červeného seznamu ČR a je také evropsky významným druhem, zařazeným do přílohy II směrnice o stanovištích (92/43/EHS).

Oměj tuhý moravský. Foto Josef Janeček

Popis oměje tuhého moravského a důležité poznávací znaky

Oměj tuhý moravský je vytrvalý hemikryptofyt s řepovitým oddenkem. Je to vytrvalá bylina, 40–200 (250) cm vysoká, s přímou lodyhou, která je tuhá, dole lysá, v horní části nežláznatě pýřitá a větvená, listy jsou řapíkaté, oboustranně lysé nebo pýřité, někdy na spodu lesklé. Poupata jsou hustě nežláznatě pýřitá, čokovitého tvaru. Květenstvím je mnohokvětý hrozen, často ještě rozdělený do několika postranních větví, rozvolněný nebo nahloučený, květní stopky jsou hustě nežláznatě pýřité, květy 2–3,5 cm dlouhé, vnější plátky pýřité a na okrajích brvitě chlupaté, nejčastěji tmavě modré. Přílbice je klenutá a uzavřená, dopředu prohnutá, ne vyšší než dvojnásobek šířky, hustě nežláznatě pýřitá. Plodem jsou lysé až pýřité a brvitě, miskovitě otevřené měchýřky (3, výjimečně 4), po odkvětu s tmavě fialovým koncem. Mohutnější rostliny často vytvářejí polykormony. Na základě monitoringu vznikla potřeba rozlišit oměj tuhý moravský od oměje pestrého a jejich hybridu a provedená morfometrická analýza podpořená cytometrií vyústila v určovací klíč a výsledky by měly být předmětem vědeckého sdělení, které je v přípravě.

Oměj tuhý moravský je proterandrický a nakvétá postupně odspodu nahoru. Podle stanoviště se může doba nakvétání lišit i o 14 a více dnů. Přejde-li v době květu silné ochlazení nebo přísušek, je pak kvetení dvoufázové, část květenství již má nasazený karpely (měchýřky) a část má ještě poupata, která dokvětají po klimatických výkyvech. Obvykle kvete v druhé polovině července a v srpnu, nezřídka dokvěτά v září. Je opylován hmyzem, zejména čmeláky, plodem je měchýřek, semena jsou trojboká. Květy často navštěvují vosy, které vykoušou v horní části přílbice v místě medníku otvor, takový květ je pak sterilní. Potvrzené údaje o vytrvalosti máme z posledních deseti let, ale skutečnou vytrvalost jednotlivých jedinců a jejich polykormonů (trsů) de facto neznáme. Kromě průběhu počasí je v době vegetace provázen celou řadou vlivů, včetně škůdců rostlinného i živočišného původu, kteří jeho rozmnožování také výrazně ovlivňují. Dobrým určovacím znakem je rovněž výskyt mšice kyjatky stračkové, která se živí jen na oměji

Porost oměje tuhého moravského ve Veřovických vrších. Foto Josef Janeček

tuhém moravském a nenacházíme ji na oměji pestrém. Oměj se rozmnožuje generativně (semena ale rychle ztrácejí klíčivost a potřebují dlouhou chladovou periodu pro vyklíčení) i vegetativně rozrůstáním a dělením vícehlavého oddenku. Šíří se zejména zvěří, povodněmi a lesotechnickou činností.

Rozšíření a výskyt

Oměj tuhý moravský roste zejména v Radhošských Beskydech přes Radhošť, Nořici, Velkou a Malou Stovou, Čertův Mlýn, Kněhyni a Smrk po údolí Ostravice a severozápadně na Ondřejníku a na Velkém Javorníku, nově byl nalezen také západně ve Veřovických vrších. Protože je zde také rozvodí, může se šířit z těchto lokalit do nižších poloh prakticky všemi směry. Tato oblast je rovněž hlavní oblastí jeho výskytu. Oměj tuhý moravský zaujímá v Beskydech spíše vrcholové partie kolem 1300 m n. m., odkud se šíří podél vodních toků a svážnic do nižších poloh až do 500 m n. m., zatímco oměj pestrý zaujímá spodní polohy kolem potoků a říček a vystupuje směrem nahoru. Mimo to se forma oměje pestrého „gracile“ vyskytuje izolovaně i ve vrcholové partii hřebene Radhoště a Velkého Javorníku. Je to poněkud odlišný morfotyp, dosud zcela nejasně taxonomicky definovaný. Oměj pestrý s moravským tvoří na mnoha lokalitách

směsné populace spolu s jejich sterilním křížencem a na některých je jen kříženec a jeden z rodičů. Celkově bylo v České republice evidováno v rámci monitoringu koordinovaného AOPK ČR k roku 2015 více než 280 lokalit různých

Polykormon kvetoucího oměje z vrchu Čistý. Foto Josef Janeček

Oměj z Bučacího potoka, odkud byl popsán holotyp.
Foto Josef Janeček

né velikosti, na kterých rostou řádově desítky tisíc jedinců. Většina nalezišť je chráněna a leží v evropsky významné lokalitě Beskydy soustavy Natura 2000.

Je zajímavé, že v severní části Moravskoslezských Beskyd od Lysé hory na sever nebyl dosud výskyt oměje tuhého moravského zaznamenán, ačkoli jsou pro jeho výskyt zcela stejné podmínky jako v Radhošťských Beskydech. V Beskydech je areál výskytu oměje moravského praktický shodný s omějem pestrým s tím, že oměj pestrý roste ještě na jihovýchodě na několika lokalitách mimo CHKO Beskydy a zaujímá zde ve své nominální formě nižší polohy, zatímco jinde je hojně rozšířen ve všech vyšších a horských polohách celé České republiky.

Nejstarší nález je pravděpodobně v Muzeu Novojičínska z roku 1938 (R. Leidolf), holotyp pochází z roku 1943 (R. Kůrka, PRC) z Bučacího potoka ze svahu Smrku. První soupis možných lokalit udělala botanička Marie Sedláčková v roce 2001. Oměj tuhý moravský

roste také v jižním Polsku v Beskydu Śląskim a Żywieckim, na Babiej Górze a Policy a také v polských Tatrách – 40 lokalit, 3800 rostlin (2014). Na Slovensku je uváděn také v Javorníkách, Strážovských vrších, Západních Beskydech, Malé Fatře; celkově je evidovaných 22 lokalit (včetně subsp. maninense), z toho 9 významných, počet jedinců není znám.

Stanoviště, na kterých oměj můžeme potkat

Oměj tuhý moravský má těžiště výskytu v biotopech lesních prameništ bez tvorby pěnovců, v primárních nelesních biotopech, subalpínských vysokobylinných nivách a největších lemech horských potoků, doplňkovým biotopem jsou společenstva ruderalní bylinné vegetace mimo sídla (Kočí 2015).

Díky vazbě na prameniště a horské toky se oměj tuhý moravský vyskytuje spolu s omějem pestrým také sekundárně v jasanovo-olšových porostech a v porostech horských olšin s olší šedou. Sporadicky se vyskytuje i v dalších biotopech.

Pohled na Radhošť a Javorník. Foto Josef Janeček

Faktory, které mají na populace vliv a jsou ochranná významné

Na stanoviště, a tedy i populace oměje tuhého moravského působí celá řada biotických a abiotických vlivů. Tyto faktory jsou soustavně v průběhu posledních deseti let sledovány a zaznamenávány do nálezové databáze AOPK ČR a jsou využívány pro hodnotící zprávu o stavu druhu pro Evropskou komisi.

K významným biotickým vlivům patří každoroční výskyt padlí orsejového a houbových chorob obecně, které spolu s dalšími škůdci v některých letech populace výrazně decimují již před začátkem květu a celé rostliny tak často zčernají a odumrou. Významnými škůdci jsou i klopušky a mšice kyjatka stračková (*Delphinobium junacianum*), vyskytující se jen na oměji tuhém moravském a hybridu, nikoliv na oměji pestrém. V posledních letech se pravděpodobně vlivem přísušku rozšířilo napadení listopasným a zrnopasným hmyzem, častý je okus zvěří a to i přes jedovatost celé rostliny.

Detail květu s pyřitými okvětními plátky.
Foto Josef Janeček

Mnohem významnější vliv na populace oměje tuhého moravského mají abiotické a antropogenní faktory. Zejména je to vysychání prameništ a toků, teplá a suchá léta a podzimy v posledních letech, jarní povodně a kamenotoky, eroze, vývoj biocenózy a sukcese, změny vodních poměrů všeobecně, výsadba do koryt toků a prameništ, vyžínání, pěšební postupy všeobecně, kácení, svoz dřeva a jeho deponie, lesotechnické meliorace a úprava toků, stavba nádrží a úprava břehů toků, příliš intenzivní

Použitá literatura:

Chytrý M., Kučera T., Kočí M., Grulich V. & Lustyk P. (eds) (2010): *Katalog biotopů České republiky*. Ed. 2. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha.

Janeček J. (2015): *Taxonomická studie oměje tuhého moravského Aconitum firmum subsp. moravicum Skalický. Program péče o ohrožené druhy rostlin karpatských toků*. Ms., záv. zpr., depon. in: ČSOP Salamandr, Rožnov pod Radhoštěm.

Janeček J. & Kočí M. (2015): *Mapování a monitoring oměje tuhého moravského (Aconitum firmum subsp. moravicum Skalický) v evropsky významné lokalitě Beskydy*. Závěrečná zpráva projektu za rok 2015. – Ms. [Depon. in: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha]

Kočí M. (2015): *Fytocenologická studie vybraných ohrožených druhů rostlin karpatských toků. Program péče o ohrožené druhy rostlin karpatských toků*. Ms., záv. zpr., depon. in: ČSOP Salamandr, Rožnov pod Radhoštěm.

Sedláčková M. (2001): *Aconitum firmum subsp. moravicum v České republice*. Čas. Slez. Muz.

Opava, ser. A, suppl., 50: 33–39.

Skalický V. (1982): *Notulae systematicae, diagnosticae et nomenclatoricae ad Aconitum genesis investigationem pertinentes*. Preslia, Preslia 54: 115–122.

Typický vzhled jednoho květu s pyřitou stopkou květní a helmici.
Foto Josef Janeček

management ploch s lokalitami oměje, nedostatečná osvěta. Tyto vlivy však nejsou jen negativní, neboť celá řada z nich přispívá k šíření oměje na nová vhodná stanoviště.

Je druh ohrožen?

Podle desetiletého monitorování populací oměje tuhého moravského je možno říct, že tento endemický druh zatím není vážněji ohrožen. Klíčová je ale ochrana jeho stanovišť. Je také třeba připomenout, že celá rostlina je prudce jedovatá.

Detail karpelu oměje tuhého moravského.
Foto Josef Janeček